

A CRITICAL ANALYSIS OF THE INDIVIDUAL AND NATIONAL IDENTITY OF IRANIAN WOMEN (GORDAFRID) AND ANIRANI WOMEN (SUDABEH) IN SHAHNAMEH BASED ON ERICH FROMM'S PERSPECTIVE

ZAHRA GANBARALI BAGHNI¹✉ | SHAHIN OJAQH ALIZADEH² | MOUSA PARNIAN³

- 1 Corresponding Author, Faculty member of Applied Linguistics Research Center, Roudehen Branch, Islamic Azad University, Roudehen, Iran. st.z_ghanbaralibaghni@riau.ac.ir
- 2 Associate Professor Persian language and literature, Applied Linguistics Research Center, Roudehen Branch, Islamic Azad University, Roudehen, Iran. alizade@riau.ac.ir
- 3 Associate Professor Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Razi University, Kermanshah, Iran. Dr.mparnian@yahoo.com

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:
Received
8 Jan 2025

Revision
24 Apr 2026

Accepted
25 Apr 2026

Published online
5 May 2026

https://heroic.lu.ac.ir/article_735255.html

Keywords:

Identity, Shahnameh,
Iranian and Iranian
women, Gordafarid,
Soudabeh, Erich
Fromm.

ABSTRACT

Female characters in epics and myths have always played a prominent role in representing cultural norms. Gordafarid (Iranian woman) and Sudabeh (Anirani woman), two important characters in Shahnameh, each of which in turn reflects different aspects of the identity and social roles of Iranian and Anirani women. According to Fromm's theory, an individual's approach to communicating with others and achieving identity or lack thereof in communicating with national identity becomes a correct understanding of individual identity. This essay, using an analytical-descriptive method, has conducted a comparative and critical study of Iranian and Anirani women's identities based on the text of Shahnameh (Khaleghi Motlaq editor) based on Erich Fromm's perspective. The findings of the research show that Gordafarid, as an Iranian warrior woman, expresses her patriotism by defending those around her and being a warrior against Sohrab. With her unique wisdom and intelligence, she has preserved her identity and changed the course of the war's fate. In contrast, Soudabeh, as one of the scheming and evil women, loses her true identity in most of the story and in practice suffers from a lack of personal identity along with a desire for domination.

Cite this article: GanbarAli Bagen, Z.& et al., (2026). A critical Analysis of the Individual and National Identity of Iranian Women (Gordafarid) and Anirani Women (Sudabeh) in Shahnameh Based on Erich Fromm's perspective, *Journal of Heroic Literature*, 3(5), pp: 181-197.

© 2026

"Authors retain the copyright and full publishing rights"

doi.org/10.22034/heroic.2026.3.5.09

Publisher: Lorestan University

Introduction

The origin of Iranian identity is in the identity of the Iranian people and is of great importance compared to other collective identities such as the Iranians. In the Shahnameh, women, like men, play a prominent role in government (kingdom) or through the army (warfare). Women in the Shahnameh are divided into several classes: loving and loyal women such as Rudabeh and Tahmineh; warrior and brave women such as Gordafarid and Gordiyeh; scheming and evil-minded women such as Sudabeh; rational women such as Katayun; women in the role of queens such as Hodayeb, Chehreh-Azad, Pourandokht, etc. The fundamental issue of psychology originates from the relationship of a person with others. Erich Fromm has examined the issue of identity by studying the psychology of man in terms of the mutual influence of various factors on each other. Relying on the psychological aspect of identity and freedom, he considers man to be a social being. Fromm's perspective on identity and freedom is based on examining the interplay of psychological, social, economic, political, and historical factors. In this essay, we have used Erich Fromm's psychological and sociological perspectives to understand the complexities of the personal and national identity of the Iranian woman (Gordafarid) versus the Anirani woman (Sudabeh). Gordafarid represents the active and national identity of the brave Iranian woman, while Soudabeh reflects the rupture of identity, alienation, and deception. The purpose of this research is to critically compare the identity and individual independence of Iranian women versus Anirani women in Ferdowsi's Shahnameh. In the study conducted, the question arises: what are the similarities and differences between the dimensions of identity in Gordafarid and the lack of identity in Soudabeh, according to Erich Fromm's perspective?

Method

This article uses an analytical-descriptive method and excerpts from the poems of the Shahnameh (based on the Khaleghi Motlaq Editor) and uses various sources in the fields of literature, psychology, and sociology to examine the dimensions of identity and lack of identity in Iranian and non-Iranian women in the Shahnameh based on Erich Fromm's theory. In this study, the selection of two female characters (Gordafarid and Sudabeh) was made based on the distinction between two fundamental patterns in the Shahnameh. Gordafarid, as an active, wise, and persistent woman in defending the land and national values, symbolizes the connection between individual and collective identity in the context of Iranian culture; while Sudabeh, as a character suffering from internal conflict, dependent on personal motivations and disconnected from the group, is considered to represent a kind of alienation from herself and from national identity. This contrast, from the perspective of Erich Fromm's theory of identity construction, reveals the two opposing sides of the experience of "being" and "having" in human existence; one based on love for the homeland, connection and creativity, and the other on the axis of the desire for possession, domination and rupture.

Results

Erich Fromm, a famous psychologist and sociologist, has examined concepts such as freedom, love, identity and social roles in his views. In his views, man has been separated from nature and has been given reason and thought, and needs to understand and recognize himself and say, "I am." The need for connection, rooting and elevation in terms of expressing identity is so vital that if man cannot satisfy this need in some way, he will not have mental health. As a result of machine domination, man becomes a worthless being and forgets his human identity. Therefore, the individual destroys his sense of identity and individual independence in the face of group dependence. Although the beauty of the beauties is emphasized in Ferdowsi's Shahnameh, the focus of the stories in Shahnameh is not based on gender, but rather Ferdowsi's goal is to give identity to the nation and language, which have been surprisingly despised by different ethnic groups. Women have had different positions in the discussion of government, courage, and warfare throughout history. Sometimes in Shahnameh, they are heroes who defend their borders and homeland in battle attire like brave men like Gordafarid, and sometimes they are defeated by intrigue and deceit in a costume of hypocrisy arising from their own ego, and like Soudabeh, they display their demonic nature. The women of Shahnameh play a great influence in government and military affairs through inheritance or marriage with Iranian men (Soudabeh). Gordafarid is known as a symbol of the courage and independence of Iranian women against foreign enemies. In contrast, Sudabeh, due to her sensual desires and deceitful behavior, is a symbol of internal conflicts and moral contradictions that can reflect the darker parts of the Iranian national and individual identity. By expressing his attachment and solidarity to the homeland, Gordafarid refers to his individual identity, which, relying on

national identity, seeks a sense of security for the people of the fortress and ultimately the national and Iranian identity, and since preserving national identity is the cornerstone of achieving human identity. Gordafriid's deep attachment to Iran is in the context of this type of identification. Gordafriid's strong sense of belonging and connection to Iran and his fellow human beings had instilled in him a fear of separation, and due to his fear of separation from his homeland, he defends it: The indicators of Soudabeh's Iranian identity are words such as: demon, magician, war-maker, demon, enemy, full of anger, heartless (negative aspect) and in one case love (positive aspect). In contrast, Gordafriid's Iranian identity components are words such as: warrior, round, agile (positive aspect) and in one case charm and color (negative aspect), to show the superiority of Iranian women.

Conclusions

Gordafriid, through her chivalry, courage, and also by establishing and communicating with the people of the fort and even Sohrab, was able to become a symbol of national identity. What makes Gordafriid's character stand out is her courage and autonomy as a woman. By wearing the armor of a war horseman and shouting patriotism and defending the fort, Gordafriid seeks to express the extent of her dependence on her homeland in order to make national identity represent her individual identity and true self. In this way, she even gives up her individual identity and femininity and defends national identity by hiding her true self. By resisting enemies and displaying power, she demonstrates the values and norms of Iranian society. In contrast, Soudabeh, as an Iranian woman, with her sensual desires and deceptive behaviors, demonstrates internal conflicts and moral contradictions that reflect the darker parts of her individual identity. To escape from the loss of his identity, according to Fromm's perspective, he takes refuge in the influence of powerful powers such as (the abyss), which are human refuges for the loss of identity and escape from freedom. In the form of thoughts such as masochism (self-harm), he intends to hurt and destroy himself and sometimes with sadistic thoughts (other-harm), he seeks the suffering of others to eliminate the feeling of loneliness and reach his powerful whole (Siavash), which indicates the similarity of Fromm's views and the lack of identity in the Anirani woman in Shahnameh. It is also noteworthy that Ferdowsi, in describing Gordafriid, uses words with positive semantic load and only in one case mentions charm and color with negative load, which can be considered positive due to the defense of collective identity. In contrast, he uses words with negative semantic load about Soudabeh (in one case, love of the abyss with positive load).

واکاوی انتقادی هویت فردی و ملی زن ایرانی (گردآفرید) و انیرانی (سودابه) در شاهنامه بر پایه دیدگاه اریک فروم

زهرا قنبرعلی باغنی^۱ | شهین اوجاق علیزاده^۲ | موسی پرنیان^۳

۱ نویسنده مسئول، عضو هیأت علمی مرکز تحقیقات زبان شناسی کاربردی، واحد رودهن، رودهن، ایران. st.z_ghanbaralibaghni@riau.ac.ir

۲ دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، مرکز تحقیقات زبان شناسی کاربردی، واحد رودهن، رودهن، ایران. alizade@riau.ac.ir

۳ دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران. رایانامه: parnian@razi.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: پژوهشی	شخصیت‌های زن در حماسه و اسطوره، همواره نقشی برجسته در بازنمایی هنجارهای فرهنگی ایفا کرده‌اند. گردآفرید (زن ایرانی) و سودابه (زن انیرانی)، دو شخصیت مهم در شاهنامه که هر کدام به نوبه خود بازتاب دهنده جنبه‌های متفاوت هویت و نقش‌های اجتماعی زنان ایرانی و انیرانی هستند. براساس نظریه فروم، روی آوردن فرد به برقراری ارتباط با دیگران و دست‌یابی به هویت و یا فقدان آن در برقراری ارتباط با هویت ملی به درک درستی از هویت فردی تبدیل می‌شود. این جستار با روش تحلیلی-توصیفی به بررسی مقایسه‌ای و انتقادی هویت زن ایرانی و انیرانی براساس متن شاهنامه (چاپ خالقی مطلق) بر مبنای دیدگاه اریک فروم پرداخته است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که گردآفرید به عنوان زن جنگاور ایرانی، با دفاع از اطرافیان خود و سلحشوری در مقابل سهراب، وطن دوستی خود را ابراز می‌کند. وی با درایت و هوش بی نظیر، هویت خویش را حفظ کرده و مسیر سرنوشت رزم را تغییر داده است. در مقابل، سودابه به‌عنوان یکی از زنان دسیسه‌گر و اهریمن‌خو در بیشتر داستان هویت واقعی را از دست می‌دهد و در عمل دچار فقدان هویت فردی همراه با سلطه‌جویی می‌گردد.
تاریخچه مقاله: دریافت: ۱۴۰۴/۱۰/۱۸ بازنگری: ۱۴۰۵/۰۲/۰۴ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۲/۰۵ انتشار: ۱۴۰۵/۰۲/۱۵	
کلیدواژه‌ها: هویت، شاهنامه، زن ایرانی و انیرانی، گردآفرید، سودابه، اریک فروم.	

https://heroic.lu.ac.ir/article_735255.html

استناد: قنبرعلی باغنی، زهرا و همکاران. (۱۴۰۴)، واکاوی انتقادی هویت فردی و ملی زن ایرانی (گردآفرید) و انیرانی (سودابه) در شاهنامه بر پایه

دیدگاه اریک فروم، *دوفصلنامه ادبیات پهلوانی*، ۳ (۵)، ۱۸۱-۱۹۷.

۱. مقدمه

منشأ هویت ایرانی، در هویت قوم ایران است و اهمیت زیادی نسبت به هویت‌های جمعی دیگر مانند انیرانی‌ها دارد. در شاهنامه، زنان همانند مردان در امور حکومت (پادشاهی) و یا از طریق لشکری (جنگاوری) نقش شاخصی را ایفا می‌کنند. نقش زنان در شاهنامه، نقشی فراگیر و متنوع است؛ زیرا، «شاهنامه کتابی است که زن در سراسر آن حضور دارد» (اسلامی ندوشن، ۱۳۷۰: ۱۹). زنان در شاهنامه نقش‌های متفاوتی را مانند عاشق از جان گذشته (رودابه، فرنگیس و کتایون)، زن سیاستمدار و آگاه (سیندخت) و زن پهلوان و شجاع (گردآفرید و گردیه) ایفا می‌کنند. در مقابل، زنان انیرانی نیز در پوششی از دسیسه‌گری چون سودابه از طریق پیوند با مردان ایرانی، به نمایشی از جلوه‌گری خود می‌پردازند.

مسأله اساسی روان‌شناسی از روابط شخص با دیگران سرچشمه می‌گیرد. به اعتقاد فروم فهم معنای هویت فردی منطبق بر درک منش انسان، راه‌گشای بسیاری از مشکلات روانی-اجتماعی در زندگی عصر حاضر است. وی با تکیه بر جنبه روانی هویت و آزادی، انسان را موجودی اجتماعی می‌داند. فروم، نظریه‌پردازی است که در «روان‌کاوی اجتماعی، انسان‌شناسی، روان‌شناختی، جامعه‌شناسی انتقادی، به‌ویژه در زمینه تغییرات اجتماعی و ساخت جوامع انسان‌گرای آینده، بنیان‌گذار بوده است» (آرون، ۱۳۷۶: ۳۰). نیاز به احساس هویت از شرایط وجود انسان سرچشمه می‌گیرد و منبع سخت‌ترین کوشش‌هاست. چون «شخص بدون احساس من بودن نمی‌تواند از سلامت روانی برخوردار باشد؛ لذا برای به دست آوردن آن از هیچ کاری فروگذار نمی‌کند. این نیاز در فراسوی میل شدید به موقعیت اجتماعی و انطباق نهفته است و گاهی شدیدتر از میل به ادامه زندگی جسمی است. مردم زندگی خود را به خطر می‌اندازند، از عشق خود صرف‌نظر می‌کنند، از آزادی خود چشم می‌پوشند، فکر و اندیشه خود را فدا می‌کنند تا جزئی از گروهی شوند و در نتیجه احساس هویت کنند، گرچه این احساس، خود سرایی بیش نیست» (فروم، ۱۳۹۴: ۸۸). بنابراین، فرد احساس هویت و استقلال فردی خود را در برابر وابستگی گروهی از بین می‌برد.

علاوه بر این، «هویت جمعی (در اینجا هویت ایرانی) وجه برجسته تاریخی دارند و براساس این در طی زمان تداوم می‌یابند» (حاجیان، ۱۳۸۸: ۱۴۵). بنابراین، حماسه‌ها و اسطوره‌ها موجب تداوم هویت ملی می‌شوند. شخصیت‌های حماسی مانند گردآفرید و سودابه در شاهنامه فردوسی، هر کدام نمایان‌گر جنبه‌های مختلفی از هویت فردی و ملی هستند. در این جستار برای فهم پیچیدگی‌های هویت شخصیتی و ملی زن ایرانی (گردآفرید) در مقابل زن انیرانی (سودابه)، از دیدگاه‌های روان‌شناسی و اجتماعی اریک فروم بهره برده‌ایم. گردآفرید نمود هویت فعال و ملی زن شجاع ایرانی است؛ از سوی دیگر، سودابه بازتاب انقطاع هویت، از خودبیگانگی و فریب است. هدف از این پژوهش، مقایسه انتقادی هویت و استقلال فردی زنان ایرانی در مقابل زنان انیرانی در شاهنامه فردوسی است. در بررسی به عمل آمده، این پرسش پیش می‌آید که چه وجه اشتراک و افتراقی میان ابعاد هویت در گردآفرید و عدم هویت در سودابه براساس دیدگاه اریک فروم وجود دارد؟

۱-۱. روش پژوهش

این جستار با روش تحلیلی-توصیفی و فیش‌برداری از اشعار شاهنامه (براساس نسخه خالقی مطلق) و با بهره بردن از منابع مختلف در زمینه‌های ادبیات، روان‌شناسی و جامعه‌شناسی به بررسی ابعاد هویت و عدم هویت آن در زن

ایرانی و انیرانی بر پایه نظریه اریک فروم در شاهنامه پرداخته شده است. در این پژوهش، گزینش دو شخصیت زن (گردآفرید و سودابه) بر پایه تمایز میان دو الگوی بنیادین در شاهنامه صورت گرفته است. گردآفرید در مقام زنی کنش گر، خردمند و پایدار در دفاع از سرزمین و ارزش‌های ملی، نماد پیوند میان هویت فردی و جمعی در بستر فرهنگ ایرانی است؛ در حالی که سودابه به‌مثابه شخصیتی دچار تعارض درونی، وابسته به انگیزش‌های شخصی و گسسته از جمع، بازنمای نوعی بیگانگی از خود و از هویت ملی تلقی می‌شود. این تقابل، از منظر نظریه اریک فروم درباره ساخت هویت، دو سوی متقابل تجربه «بودن» و «داشتن» را در وجود انسان آشکار می‌سازد؛ یکی مبتنی بر عشق به میهن، پیوند و آفرینندگی، و دیگری بر محور میل تملک، سلطه و گسست. از این رو، انتخاب این دو چهره، تلاشی آگاهانه برای بازنمایی دو قطب متضاد در شکل‌گیری هویت فردی و ملی زن ایرانی در تقابل با عدم هویت زن انیرانی، در شاهنامه است.

۱-۲. پیشینه پژوهش

جست و جوها نشان می‌دهد که پژوهش مستقلی با عنوان «واکاوی انتقادی هویت فردی و ملی زنان ایرانی (گردآفرید) و انیرانی (سودابه) در شاهنامه بر پایه دیدگاه اریک فروم» تاکنون انجام نشده است. اما پژوهش‌های دیگری در زمینه ادبیات تطبیقی بر پایه دیدگاه‌های افراد گوناگون در شاهنامه انجام شده است. نصرافهانی و میرمجبریان (۱۳۸۸)، در مقاله خود با عنوان «دو بانوی عشق؛ مقایسه تحلیلی-انتقادی شخصیت و جایگاه هلن و منیژه در دو حماسه ایلید و شاهنامه»، به بررسی تحلیلی-انتقادی ویژگی‌های انسانی، اجتماعی و عاطفی هلن و منیژه در دو حماسه جاوید ایلید و شاهنامه پرداخته‌اند. عباسی و قبادی (۱۳۸۹)، در مقاله «مقایسه جایگاه زن در شاهنامه فردوسی با ایلید و اودیسه هومر» به مقایسه جایگاه زن در شاهنامه فردوسی با حماسه‌های یونان پرداخته‌اند. یوسفی و دیگران (۱۳۹۱)، در مقاله «تحلیل گفتمان انتقادی هویت ایرانی در شاهنامه ایرانی (مورد مطالعه: داستان سیاوش)» به بررسی شناخت هویت ایرانی و تقابل آن با غیرایرانی از روش تحلیل گفتمان انتقادی و تنها به بررسی شخصیت سیاوش پرداخته‌اند. رجبی و قابلی (۱۳۹۵)، در مقاله‌ای به مقایسه گردآفرید و جودیت به این نتیجه رسیده‌اند که هر دو شخصیت در نجات خانواده خویش موفق بوده‌اند. فهیمه ملکی مارشک و دیگران (۱۴۰۲)، در پژوهش خویش به این نتیجه رسیده‌اند که زنان در بخش پهلوانی شاهنامه، با اجرای نمایش در پی کسب هویت اجتماعی برتر هستند و برای رسیدن به این هدف از پوشش و زیور، رفتارها، حرکت‌ها و سخنان استفاده می‌کنند. مریم قرایی و همکاران (۱۴۰۲) در پژوهش «تحلیل گفتمان هویت زنان جنگاور در شاهنامه مبتنی بر نظریه فرکلاف (مطالعه موردی: گردآفرید و گردیه)»، به بررسی گفتمان هویت زنان جنگاور شاهنامه مبتنی بر برتری ایرانیان و تفکیک خودی و بیگانه و پیروی از کهن‌الگوهای گفتمان هویت پرداخته‌اند.

۲. بحث و بررسی

واژه «هویت»^۱ در زبان لاتین از Identitas گرفته شده که «ریشه آن Iden به معنی مشابه و یکسان است. این واژه در عربی از کلمه هو و به معنی او اخذ شده است. بنابراین، هویت هر پدیده‌ای، بیانگر هیئت و ماهیت

1 Identity.

وجودی ذات آن است» (الطایی، ۱۳۷۸: ۳۴). موفی، «هویت را محصول فرایندی از چند رگه شدن، سیال شدن و بسیار گشتن می‌داند» (قاسمی، ۱۳۸۳: ۲۳). در تعریف هویت، «یکی از متغیرهایی که لازمه‌ی اساسی آن است، غیر (other) می‌باشد» (قربانی، ۱۳۸۳: ۳). برخی از واژه‌های مترادف که برای هویت استفاده می‌شود، عبارتند از: «این همانی، همانندی، انطباق، ماهیت، شخصیت، گوهر یا ذات» (شعاری‌نژاد، ۱۳۷۵: ۱۹؛ بریجانیان، ۱۳۷۱: ۲۸۳). در آرای فروم، انسان «از طبیعت جدا گشته و خرد و تفکر به وی ارزانی شده، احتیاج به درک و شناخت خود و گفتن من، من هستم، دارد [...] نیاز به پیوند، ریشه داشتن و اعتلا از لحاظ ابراز هویت آن‌چنان حیاتی است که اگر انسان نتواند این نیاز را به طریقی تأمین کند، سلامت روحی هم نخواهد داشت» (فروم، ۱۳۹۴: ۸۵). چنین است که «انسان در اثر تسلط ماشین، به موجودی بی‌ارزش تبدیل می‌شود و هویت انسانی خود را فراموش می‌کند» (ستوده، ۱۳۸۲: ۲۴۸). بنابراین، فرد احساس هویت و استقلال فردی خود را در برابر وابستگی گروهی از بین می‌برد.

در شاهنامه فردوسی هرچند به زیبایی زیبارویان توجه شده، اما محور داستان‌های شاهنامه برپایه‌ی موضوع جنسیت نیست، بلکه هدف فردوسی «هویت‌بخشی به ملت و زبانی است که به گونه‌ای شگفت، مورد تحقیر اقوام مختلف قرار گرفته است» (نصر اصفهانی و میرمجریان، ۱۳۸۸: ۱۴۹). زنان در بحث حکومت، شجاعت و جنگاوری در طول تاریخ جایگاه مختلفی داشته‌اند. «زن عامل انسجام قلمروهای حکومتی است؛ در ازدواج درون گروهی عامل پایداری قدرت است و در ازدواج برون گروهی نقش موثری در جذب، دفع و حذف قدرت دارد» (یوسفی، ۱۳۸۲: ۲۰-۱۹). آنان گاه در شاهنامه پهلوانانی هستند که در لباس رزم مانند مردانی دلیر همچون گردآفرید، از مرز و بوم خویش دفاع می‌کنند و گاه نیز با دسیسه و نیرنگ در لباسی از نفاق برخاسته نفسانی خویش مغلوب می‌شوند و مانند سودابه خوی اهریمنی خود را به نمایش می‌گذارند. زنان شاهنامه از طریق وراثت یا پیوند زناشویی با مردان ایرانی (سودابه)، در امور حکومت و لشکری تأثیر زیادی ایفا می‌کنند. «فردوسی سلسله‌های سلطنتی را با رشته زناشویی به یکدیگر می‌پیوندد. در اینجا رابطه زن و مرد از نوع عاطفی نیست، بلکه رابطه قدرت‌هایی است که از طریق زن به هم پیوند می‌خورد» (زرین کوب و همکاران، ۱۳۶۹: ۳۶۲). گردآفرید به عنوان نمادی از شجاعت و استقلال زن ایرانی در مقابل دشمنان خارجی شناخته می‌شود. در مقابل، سودابه به دلیل تمایلات نفسانی و رفتارهای فریب کارانه‌اش، نمادی از کشمکش‌های درونی و تضادهای اخلاقی است که می‌تواند بازتاب‌دهنده بخش‌های تاریک‌تر هویت ملی و فردی انیرانی باشد.

اریک فروم، روان‌شناس و جامعه‌شناس مشهور، در دیدگاه‌های خود به بررسی مفاهیمی چون آزادی، عشق، هویت و نقش‌های اجتماعی پرداخته است. استفاده از دیدگاه‌های فروم در تحلیل و نقد شخصیت‌های گردآفرید و سودابه می‌تواند به درک عمیق‌تری از هویت فردی و ملی این شخصیت‌ها و تأثیرات اجتماعی و روان‌شناختی بر آن‌ها منجر شود. در ادامه به بررسی هویت فردی و ملی زن ایرانی (گردآفرید) و فقدان هویت در زن انیرانی (سودابه) بر پایه نظریات روان‌شناسی-جامعه‌شناسی اریک فروم می‌پردازیم.

۲-۱. هویت گردآفرید (مبتنی بر داشتن یا بودن)

گردآفرید یکی از زنان پهلوان شاهنامه است که تنها در یک داستان کوتاه، در مقابل سهراب، ظاهر می‌شود. وی «یکی از نمونه‌های غیرت، حمیت و سلحشوری زنان است» (دالوند، ۱۳۸۹: ۷۰). اگر گردآفرید در این داستان دل به عشق سهراب می‌باخت، چه بسا سرنوشت این جنگ تغییر می‌کرد. اما او دختری بود که از غرور ملی سرشار بود، تا آن جا که دل‌باختگی سهراب به وی نیز نتوانست هویت و ماهیت وی را تغییر دهد. وی «نمونه‌ای است از دختران فرهیخته و دلاور ایران باستان» (رزم‌جو، ۱۳۸۱: ۳۱۹) که دارای فرهنگ متعالی ایرانی است. فردوسی در ابیات نخستین رزم سهراب و گردآفرید، به هویت فردی گردآفرید می‌پردازد. نیاز به احساس هویت از شرایط هستی انسان سرچشمه می‌گیرد. بنابراین، فرد احساس هویت و استقلال فردی خود را در برابر وابستگی گروهی از بین می‌برد. وی با یاری جستن از شعر، دلیری و جنگاوری گردآفرید را به تصویر می‌کشد. خشم گردآفرید از پهلوان رزم‌آوری چون هجیر موجب می‌گردد، در مقابل کار هجیر احساس حقارت کند و از هویت فردی خود به عنوان یک زن دست بکشد تا بتواند هویت ملی و جمعی مردمان دژ را نجات دهد:

زنی بود بر سیلان گردی سوار	همیشه به جنگ اندرون نامدار
کجا نام او بود گردآفرید	که چون او نیامد ز مادر پدید
چنان ننگش آمد ز کار هجیر	که شد لاله برگش بکردار قیر
پوشید درع سواران جنگ	نبود اندر آن کار جای درنگ

(فردوسی، ۱۳۸۸، ج ۲: ۱۳۲)

گردآفرید به دلیل تعلق خاطر به دژ و ساکنانش و برای دفاع از هویت ملی حتی از هویت فردی خویش دست می‌کشد (نیرنگ زدن)، تا بتواند از هویت جمعی دفاع نماید. فروم در این باره معتقد است: «در جمله «من» (فاعل) چیزی (مفعول) دارم، تعریف من با داشتن شیء انجام پذیرفته است، فاعل خود من، نیست بلکه منی است که چیزی دارد. ثروت من تشکیل دهنده خود من و هویت من است که من منم زیرا X را دارم. X نمایانگر کلیه اشیا طبیعی و کسانی است که من به وسیله خود با آن مربوط می‌شوم تا بر آنها تسلط داشته باشم و برای همیشه از آن خود کنم» (فروم، ۱۳۸۸: ۱۰۶). گردآفرید منی است که هویتش را فدا می‌کند. یکی از ویژگی‌های انسان فردیت است که او را از هویت خاصی برخوردار می‌کند. «بحران» در روانشناسی عبارت است از دوره‌ای از در هم شکستن که نگرانی در مورد توانایی‌ها و هویت فردی افزایش پیدا می‌کند. این بحران در نوع مونث (زن) آن هم در موقعیت‌های مقایسه برانگیزی که با تصور همراه می‌شود، جهتی تراژدی‌وار می‌گیرد. گردآفرید با پوشیدن زره و نهان کردن گیسو در زیر ترگ، ساختار ظاهری خود را مانند مردان گرد، به نمایش می‌گذارد و این گونه می‌خواهد نابرابری‌هایی را به چشم بیننده بیاورد که از باورهای زن بودن خویش و فردیتش جدا شده تا بتواند نابرابرهای جهان مردان را برای از بین بردن هم‌آورد خویش، سهراب، به تصویر بکشد:

نهان کرد گیسو به زیر زره	بزد بر سر ترگ رومی گره

فروود آمد از دژ بکردار شیر کمر بر میان، بادپایی به زیر

(فردوسی، ۱۳۸۸، ج ۲: ۱۳۲)

البته زنان شاهنامه را گاه در نقش‌هایی می‌بینیم که «به رسم عرف و اقتضائات زیستی می‌بایست در اختیار مردان باشد، همچون پیش‌آهنگی گردآفرید در دفاع از دژ» (عباسی و قبادی، ۱۳۸۹: ۱۰۱). وی در جای دیگر هویت ملی و فردیت خویش را با مهارت تیراندازی خود، چنین به هم پیوند می‌زند:

کمان را به زه کرد و بگشاد بر نبد مرغ را پیش او بر گذر

(فردوسی، ۱۳۸۸، ج ۲: ۱۳۲)

گردآفرید با بیان تعلق و همبستگی خود به وطن به هویت فردی خود اشاره می‌کند که با تکیه بر هویت ملی در جست‌وجوی احساس امنیت برای اهالی دژ و در نهایت هویت ملی و ایران است و چون حفظ هویت ملی سنگ بنای دستیابی به هویت انسانی است! تعلق خاطر عمیق گردآفرید به ایران، در جرگه این نوع از هویت‌یابی است. احساس تعلق و هم‌بستگی فراوان گردآفرید به ایران و هم‌نوعان خود، هراس جدایی را در دلش افکنده بود، و به دلیل ترس از جدایی از سرزمینش، به دفاع از آن می‌پردازد:

سر نیزه را سوی سهراب کرد عنان و سنان را پر از تاب کرد

(همان: ۱۳۳)

جنگ کوتاه گردآفرید با سهراب (در حدود ۷۷ بیت) نشان از مهارت، چابکی و میهن‌پرستی اوست. هرچند وی در نهایت با حيله و برقراری ارتباط کلامی از رزم سهراب خود را نجات می‌دهد اما در نظر سهراب، وی رزم‌آوری شگفت‌انگیز است:

شگفت آمدش گفت: از ایران سپاه چنین دختر آید به آوردگاه

(همان: ۱۳۴)

انسان‌ها، در روند زندگی با یکدیگر ارتباط پیدا می‌کنند؛ این ارتباطات، برای زندگی اجتماعی آنان از اهمیت بسیاری برخوردار است که بدون آن هم فرد، هم گروه و هم جامعه افسرده می‌گردد. «افراد و گروه‌ها به صدها شیوه با هم ارتباط متقابل دارند [...] ارتباط انسانی در جامعه مفاهیم و معانی متفاوت مانند دوستی، عشق و محبت یا دشمنی، رقابت و تقابل و مانند آن را منعکس می‌کند. هر فرد در رابطه‌اش با فرد یا افراد دیگر است که در زندگی به معنا و مفهوم و هدف خاصی دست می‌یابد» (ستوده، ۱۳۸۲: ۱۰۰). در ادامه داستان، سهراب که بر او خیره می‌شود، در دام تدبیر گردآفرید می‌افتد و گردآفرید او را تا در دژ، همراه خود می‌آورد:

بدانست کاویخت گردآفرید مر آن را جز از چاره درمان ندید

بدو روی بنمود گفت ای دلیر میان دلیران به کردار شیر

دو لشکر نظاره برین جنگ ماست برین گرز و شمشیر و آهنگ ماست

۱ برای اطلاعات بیشتر رجوع شود به مقاله «از ملی‌گرایی فردوسی تا فراملی‌گرایی مولوی» (حجازی، ۱۳۸۵: ۳۲).

کنون من گشاده چنین روی و موی سپاه تو گردد پر از گفت و گوی

(فردوسی، ۱۳۸۸، ج ۲: ۱۳۴)

گردآفرید با چابکی به درون دژ می‌جهد و در را می‌بندد و سهراب بیرون می‌ماند. گردآفرید به بالای دژ می‌رود و با زبان پند به سهراب می‌گوید که «بهتر است پیش از آنکه رستم به آن جا برسد همراه سپاهش به توران برگردد» (خالقی مطلق، ۱۳۹۴: ۱۸۷). گردآفرید با «همه دلیری، نیرنگ‌باز است و سهراب را می‌فریبد» (سرامی، ۱۳۸۸: ۶۹۷). برخی معتقدند که گردآفرید از «زنان خاکستری شاهنامه است که در برابر حوادث و در طول داستان در برابر رخدادها متأثر می‌شوند و کارکرد ایشان یکسان نیست. او وجدان، خودفریبی و دیگر فریبی دارد» (تلخابی، ۱۳۸۴: ۱۰۴). اما اهالی دژ معتقدند که گردآفرید در پاره‌ای از موارد مانند نیرنگ زدن بر سهراب، خود واقعی‌اش را از دست نداده است. فرهنگ اجتماع هر اندازه هم عامه‌پسند باشد، می‌تواند این نیرنگ گردآفرید را ننگ برای خاندان به شمار آورد؛ زیرا، وی برای هویت ملی و جمعی تن به چنین زشتی در داده است. این نشان‌دهنده هویت، آزادی فردیت، استقلال و استحکام گردآفرید است. با همه آنچه که از احساس تنهایی و دوری از آن به وسیله هم‌زیستی با دیگران به وجود می‌آید، اما در نظر فروم، آدمی در خلال این هم‌رنگی با افکار عمومی است که شخصیت خودش را هم براساس پسند دیگران بنا نهاده و مانند کالا در بازار عرضه می‌دارد و «مهم‌ترین و مخرب‌ترین صورت این وضع؛ یعنی آلت قرار دادن دیگران و بیگانگی در رابطه شخص با خودش به ظهور می‌رسد. آدمی فقط کالا نمی‌فروشد بلکه خودش را نیز می‌فروشد و خویشتن را کالا احساس می‌کند» (فروم، ۱۳۶۶: ۱۳۴). اما اطرافیان گردآفرید این سرزنش را برای حفظ منافع هویت ملی می‌دانند:

چنین گفت: گزدهم کای شیرزن پر از غم بد از تو دل انجمن

که هم رزم جستی هم افسون و رنگ نیامد ز کار تو بر دوده ننگ

(فردوسی، ۱۳۸۸، ج ۲: ۱۳۵)

البته این فریبکاری بیش از آنکه دستاورد باشد، هوشیارانه و از سر علاقه به دفاع از میهن است؛ زیرا «آن دو در جنگند و می‌توان این نیرنگ را جزو حيله‌های جنگی به حساب آورد. دیگر ویژگی‌های او، میهن‌پرستی است و یکی از دلایلی که سهراب را می‌فریبد، همین ویژگی است» (قرایی و همکاران، ۱۴۰۲: ۵۶). گردآفرید هنگامی که در مقابل سهراب شکست می‌خورد، به خویشتن زنانه خود بازمی‌گردد و باز هم امید دارد که سهراب توان مقابله با رستم ایرانی را ندارد. فردوسی در این ابیات نشان می‌دهد که زن «با چه روحیه‌ای به پیشباز رویدادهای خطیر می‌شتابد و با چه نیرویی به پیکار دشمن برمی‌خیزد، همان نیروی پر احساسی که در دفاع از زندگی، ویژگی‌های روحی او را از مرد متمایز می‌کند» (انصاف‌پور، ۲۵۳۵: ۵۹). وی با دلداری اطرافیان و اهالی دژ به فردیت واقعی خویش پی برده و از نیرنگش سرافکنده نمی‌شود؛ زیرا، «شخصیت اسطوره‌ای گردآفرید یکی از کهن‌الگوهای ایرانی است برای زنان ایران زمین و فردوسی برای

مقابله با بیگانگان بر آن تأکید دارد» (قشقایی و رضایی، ۱۳۸۸: ۶۷). وی جسورانه‌تر، هماهنگ با ندای درونش به بیهودگی کار سهراب و رزم وی، او را به رفتن و برگشت به توران ترغیب می‌کند:

فراوان بخندید گردآفرید
چو سهراب را دید بر پشت زین
به باره برآمد سپه بنگرید
چنین گفت کای شاه ترکان و چین
چرا رنجه گشتی چنین؟ بازگرد!
هم از آمدن، هم ز دشت نبرد
(فردوسی، ۱۳۸۸، ج ۲: ۱۳۶)

تأثیرگذاری تصمیم رزم گردآفرید برای دفاع از وطن، بر جامعه آن روز خود، تصمیمی حاکی از خردورزی و هویت‌یابی اوست که تحت تأثیر امیال و احساسات خود قرار نمی‌گیرد؛ «حال آن‌که در داستان‌های دیگر، تصویر ایشان غالباً به تبع داستان ترسیم شده است» (زرین کوب و همکاران، ۱۳۶۹: ۲۷). چه بسا اگر گردآفرید دل‌باخته سهراب می‌شد، هویت خویش را در این راه از دست می‌داد. «ولی گردآفرید گرانبار از تعصب و غرور ملی است و از این رو به عشق ناگهانی و معصومانه جوان، به سبب آن که او را ترک‌زاده‌ای می‌پندارد، جواب رد می‌دهد» (اسلامی ندوشن، ۱۳۷۰: ۳۰)؛ زیرا، نمی‌خواهد آمیزش و پیوندی میان هویت ایرانی با هویت غیرایرانی صورت بگیرد.

۲-۲. بحران هویت سودابه (سادیسیم و مازوخیسم)

در شاهنامه، از نظر فردوسی، سودابه تنها زنی است که شایسته سرزنش است؛ زیرا، او را مسبب مرگ سیاوش می‌داند. به واسطه سودابه است که جنگ‌های بسیاری میان ایران و توران بر سر خون‌خواهی سیاوش رخ می‌دهد. سودابه یعنی «آب افزودنی‌بخش یا سودبخش» (بهار، ۱۳۷۳: ۵۴). سودابه برای این که همسر کاووس شاه شود، برخلاف نظر پدرش، شاه‌هاماوران، عمل می‌کند. او کاووس را شاه جهان می‌داند، در حالی که همسر دلخواه وی نیست. «سودابه عاشق پادشاهی است نه پادشاه؛ زیرا او همواره بر آن است تا ارزش‌های اجتماعی روزگارش را در خود تقویت کند» (دالوند، ۱۳۸۹: ۸۰).

فروم محرک فرد را در مازوخیسم؛ یعنی احساس تنهایی و ناتوانی غیرقابل تحمل می‌داند که «شخص می‌کوشد تا با از دست نهادن نفس فردی (از لحاظ روانی، نه از نظر فیزیولوژیک) بر این احساس چیره شود. راهی که می‌گزیند خوار داشتن کامل خویش و رنج بردن است» (فروم، ۱۳۶۶: ۱۶۷). وابستگی ناشی از مازوخیسم در جلوه‌هایی از احساس حقارت، عشق و وفاداری خود را نشان می‌دهد و با تسلیم در برابر دیگری به‌عنوان قدرت برتر از خود عملی می‌شود. سودابه برای عشق تابو و ممنوعه خویش و تعلق خاطر به دیگری، معتقد است که باید جان از تنش بگسلد، اگرچه وی را به چنگ نیاورد:

نگه کرد سوداوه خیره بماند
به اندیشه افسون فراوان بخواند

۱ مشابه شخصیت سودابه در افسانه‌های چینی «سوداکی» (su-fa-ki) است. «شاهنشاه جو-وانگ، مردی سست منش، زن باره، باده‌گسار و عیاش است. سوداکی محبوب‌ترین سوگلی اوست که بر اثر وسوسه او شاهزاده پاکدامن بین-گیائو (Yin-kiao) به فرمان جو-وانگ مورد آزار و شکنجه او قرار می‌گیرد» (کویاجی، ۱۳۶۲: ۱۹-۱۸). در روایت‌های چینی نیز از دو هیولا (جنین‌های سقط شده زن جادو) مانند شاهنامه سخن رفته است.

که گر او نیاید به فرمان من روا دارم ار بگسلد جان من

(فردوسی، ۱۳۸۸، ج ۲: ۲۲۳)

سودابه عشق ممنوعه را در زندگی خویش تجربه کرده^۱ و با خوار داشتن و طلب رنج، فردیت و آزادی خود را از دست می‌دهد. «کوششی که برای غلبه بر احساس ناتوانی از راه نابود کردن نفس فردی به کار می‌بریم، تنها یک جنبه ناشی از تلاش‌های مازوخیسم است. جنبه دیگر آن است که بکوشیم تا جزئی شویم از کل نیرومندتری که برون از ماست و بخواهیم خویشتن را در آن غرقه سازیم» (فروم، ۱۳۶۶: ۱۶۸). بنابراین، عقیده کل نیرومندتری که انسان تسلیم آن می‌شود و خود را در آن مستحیل می‌کند، ممکن است معشوق، خدا، ملت و هر چیز دیگری باشد که فرد به آن وابسته می‌شود و هویت، فردیت نفس و آزادیش را در بند اسارت آن در گرو می‌گذارد، تا از این طریق بتواند بر وحشت تنهایی و نایمنی فائق آید. سودابه در نگاه اول عاشق و شیفته سیاوش می‌شود:

چو سوداوه روی سیاوش بدید بر اندیشه گشت و دلش بردمید

چنان شد که گفتمی طراز نخست و گر پیش آتش نهاده یخست

(فردوسی، ۱۳۸۸، ج ۲: ۲۱۲)

گاه سودابه برای رسیدن به معشوق و هم‌چنین تعلق خاطر به وی خود را آن‌گونه ناچیز و حقیر می‌کند که در مقابل وی، خود را برده‌ای بیش نمی‌داند که هفت سال در پی به دست آوردن وی است و سیاوش را که به تعبیر فروم، کل نیرومندتر است، شاهی دست نیافتنی می‌داند که لایق هرگونه یاره، تاج و گاه است:

که من تا ترا دیده‌ام، برده‌ام، خروشان و جوشان و آزرده‌ام

همی روز روشن نبینم ز درد بر آنم که خورشید شد لاژورد

(همان: ۲۲۳)

احساس حقارت و ناچیزی از وجوه برجسته تمایز تلاش‌های مازوخیسم است که به شخص کمک می‌کند از احساس تنهایی و ناتوانی بگریزد. فردی که احساس ناتوانی و تنهایی می‌کند، «در جست‌وجوی کسی یا چیزی است با آن حلقه‌ای برقرار کند و در آن بیاویزد؛ دیگر نمی‌تواند خودش باشد؛ دیوانه‌وار به هر در می‌زند که بار نفس منفرد خویش را زمین‌گذار و از آن خلاصی یابد، باشد که دوباره احساس ایمنی کند. مازوخیسم وسیله‌ای است برای رسیدن به این هدف» (فروم، ۱۳۶۶: ۱۶۴). این احساس تعلق برای سودابه به اندازه‌ای عمیق است که وی نه تنها قصد ندارد که دل از این عشق ممنوعه بردارد، بلکه به سوی او چنگ می‌برد و حتی از هویت فردی خود دست کشیده و با کندن موی و روی به آزار خود می‌پردازد:

بزد دست و جامه بدریید پاک به ناخن دو رخ را همی کرد چاک

(فردوسی، ۱۳۸۸، ج ۲: ۲۲۴)

^۱ «سودابه در شاهنامه شخصیتی همانند فدر، زن تز، در ادبیات غربی دارد که او نیز به ناپسری خود دل می‌بندد» (رک. یوسفی، ۱۳۷۲: ۹۱).

وی حتی برای رسیدن به معشوق و تسلط بر وی، از آبرو و حیثیت فرد مقابل نیز می‌گذرد و برای رسیدن به وی حاضر است که او را آزار دهد (سادیسیم) و در چشم دیگران حقیرش کند:

اگر سر پیچی ز فرمان من نیاید دلت سوی پیمان من
کنم بر تو این پادشاهی تباه شود تیره بر روی تو چشم شاه
(همان: ۳۲۴)

خصوصیت بارز فرد سادیسمی از دیدگاه فروم، قدرت‌طلبی و تسلط بر دیگران است. «در بحث ما آرزوی قدرت از جنبشی درونی و غیرمعقول سرچشمه می‌گیرد که هدفش تحکم بر دیگران است» (فروم، ۱۳۶۶: ۱۶۲). این افراد دارای شخصیت اقتدارگرا هستند. همه انسان‌ها کم و بیش قدرت‌طلب هستند و به‌طور آگاهانه و یا نیمه‌آگاهانه، ترفندهای سلطه‌جویی را در زندگی‌شان دنبال می‌کنند و «در این فرایند، خود و هموعانمان را به سطح اشیاء تنزل دهیم تا بتوانیم بر آنها کنترل داشته باشیم» (قاسمی و برنگی، ۱۳۹۰: ۲۵). بنابراین، نمی‌توان شخصیت سودابه را صرفاً تحت عنوان مازوخیسم (خودآزار) و یا سادیسم (دگرآزار) در نظر گرفت؛ زیرا، وی برای رسیدن به کل نیرومندتر (سیاوش) میان این دو حالت گرفتار است تا بتواند احساس تنهایی و ناتوانی را از خود دور سازد. زیرا، بنا بر دیدگاه فروم، منشأ سادیسم و مازوخیسم یک ریشه (احساس تنهایی) است.

در داستان سیاوش، تقابل سیاوش و سودابه تضاد هویتی ایرانی و انیرانی را به تصویر می‌کشد. سودابه در میانه صحبت با کاوس شاه قصد دارد یکی از دختران کاوس، خواهر سیاوش، را به زنی، به سیاوش دهد. آیین خُویدوده، «به معنای زناشویی با نزدیکان است. این هنجار و راه و رسوم اجتماعی ستیزه‌گرترین پسرمان در دین کهن ایران و آیین آن است» (کزازی، ۱۳۸۴: ۲۲۱). وی می‌خواهد از این طریق به بهانه ملاقات ابراز عشق خود را به سیاوش بفهماند. سودابه (نماد هویت انیرانی) با ویژگی‌های منفی خویش مانند حيله‌گری، اهریمنی و بدخویی در پی گرفتار کردن سیاوش (نماد هویت ایرانی) است:

بدو گفت سوداوه: گر گفت من، پذیرد، شود رای او جفت من،
که از تخم خویشش یکی زن دهد، نه از نامداران برزن دهد،
که فرزند باشد ورا در جهان به دیدار او در میان مهان
(فردوسی، ۱۳۸۸، ج ۲: ۲۱۷)

سیاوش، این معشوق دست نیافتنی، در نظر سودابه سرنوشت مقدری است که جز فرود آوردن سر تسلیم در برابر آن، چیز دیگری نمی‌تواند تسلی خاطر آشفته و پریشان وی باشد. تا آنجا که فردیت خودش را برای او نابود می‌کند و به نیرنگ پناه می‌برد و زنی را که باردار بود، دارو خوراند تا با از بین بردن بچه‌های وی، سیاوش، معشوق خود را، رسوا کند:

یکی چاره جست اندر آن کار، زشت ز کینه درختی به نوی بکشت
مگر کین چنین بند و چندین دروغ بدین بچگان تو گیرد فروغ
(همان: ۲۲۷)

به کاوس گویم که این از منست چنین کشته‌ی ریمن آهرمنست

(همان: ۲۲۸)

اما سیاوش «از آن آزادگان کامل است که به عهد و پیمان وفادار است.» (مجیدی، ۱۴۰۲: ۱۶۲) و نشانی از جوهره اصلی هویت ایرانی در وی است؛ زیرا «هویت در شباهت با کسانی که مثل ما هستند، معنا می‌یابد و ما را از کسانی که مانند ما نیستند، متمایز می‌کند. بنابراین غیر یا دیگری جوهره اصلی هویت را می‌سازند» (یوسفی و همکاران، ۱۳۹۱: ۴۸). این دیگران، همان انیرانی‌ها هستند که هویت ایرانی را برجسته‌تر می‌کنند. بررسی اشعار فردوسی نشان می‌دهد شاخص‌های هویت انیرانی سودابه با واژه‌هایی مانند: اهریمن، جادوگر، جنگ‌ساز، دیو، دشمن، پُر خشم، سنگدل (جنبه منفی) و یک مورد عشق (جنبه مثبت) است. در مقابل، مؤلفه‌های هویت ایرانی گردآفرید با واژه‌هایی مانند: رزم آور، گرد، چابک (جنبه مثبت) و در یک مورد افسون و رنگ (جنبه منفی)، برای برتری نشان دادن زن ایرانی است.

نتیجه

گردآفرید با سلحشوری، شجاعت و همچنین با برقراری و ارتباط با اهالی دژ و حتی سهراب توانست به نمادی از هویت ملی تبدیل شود. آنچه باعث برجسته شدن شخصیت گردآفرید می‌گردد، شهامت و خودمختاری وی به عنوان یک زن است. گردآفرید با پوشیدن درع سواران جنگ و با فریاد وطن پرستی و دفاع از دژ به دنبال بیان میزان وابستگی خود به سرزمین مادریش است تا از این طریق هویت ملی را نمایانگر هویت فردی و خود واقعیش بنامد. وی در این راه، حتی از هویت فردی و زنانگی خویش دست می‌کشد و با مخفی کردن خود واقعیش، به دفاع از هویت ملی می‌پردازد. او با مقاومت در برابر دشمنان و نمایش قدرت، ارزش‌ها و هنجارهای جامعه ایرانی را نمایان می‌کند.

در مقابل سودابه، به عنوان زن انیرانی، با تمایلات نفسانی و رفتارهای فریب کارانه خود، به نمایش کشمکش‌های درونی و تضادهای اخلاقی پرداخته که بازتاب‌دهنده بخش‌های تاریک‌تر هویت فردی اوست. وی برای فرار از فقدان هویت خویش، براساس دیدگاه فروم، به تأثیر قدرت‌های نیرومندی مانند (کاوس) که پناهگاه بشر برای فقدان هویت و گریز از آزادی هستند، پناه می‌برد. وی در قالب اندیشه‌هایی مانند مازوخیسم (خودآزاری)، قصد آزار و تخریب خود و گاه با افکار سادیسمی (دگرآزاری) در پی رنجش دیگران برای از بین بردن احساس تنهایی و رسیدن به کل نیرومندش (سیاوش) است که این مسأله، بر تشابه آرای فروم و عدم هویت در زن انیرانی در شاهنامه دلالت دارند. این نکته نیز قابل توجه است که فردوسی در توصیف گردآفرید، با استفاده از واژه‌هایی با بار معنایی مثبت و فقط در یک مورد افسون و رنگ با بار منفی نام می‌برد که آن را به دلیل دفاع از هویت جمعی می‌توان مثبت تلقی کرد. در مقابل، درباره سودابه با واژه‌هایی با بار معنایی منفی (در یک مورد عشق کاوس با بار مثبت) به کار برده است.

تعارض منافع

بنا بر اظهار نویسندگان، این پژوهش فاقد هرگونه تعارض منافع است.

منابع و مآخذ

- آرون، ریمون. (۱۳۷۶). *مراحل اساسی اندیشه در جامعه‌شناسی*. ترجمه باقر پرهام. تهران: انقلاب اسلامی.
- اسلامی ندوشن، محمدعلی. (۱۳۷۰). *آواها و ایماها*. تهران: یزدان.
- الطایبی، علی. (۱۳۸۲). *بحران هویت قومی در ایران*. تهران: شادگان.
- انصاف‌پور، غلامرضا. (۲۵۳۵). *حقوق و مقام زن در شاهنامه فردوسی*. تهران: انتشارات اداره نگارش وزارت فرهنگ و هنر.
- بریجانیان، ماری. (۱۳۷۱). *فرهنگ اصطلاحات فلسفه و علوم اجتماعی*. تهران: موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.
- بهار، مهرداد. (۱۳۷۳). *جستاری در فرهنگ ایران*. تهران: فکر روز.
- تلخایی، مهری. (۱۳۸۴). *شاهنامه و فمینیسم*. تهران: ترفند.
- حاجبانی، ابراهیم. (۱۳۸۸). *جامعه‌شناسی هویت ایرانی*. تهران: پژوهشکده تحقیقات استراتژیک.
- حجازی، بهجت‌السادات. (۱۳۸۵). «از ملی‌گرایی فردوسی تا فراملی‌گرایی مولوی». *کاوش‌نامه*. سال ۷. شماره ۱۲. صص: ۳۲-۹.
- خالقی مطلق، جلال. (۱۳۹۴). *زنان در شاهنامه*. تهران: مروارید.
- دالوند، لیل. (۱۳۸۹). *الله پنهان: تصویر زن در شاهنامه فردوسی*. خرم‌آباد: سینا.

- رزم‌جو، حسین. (۱۳۸۱). *تلمرو ادبیات حماسی ایران*. جلد ۲. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- زرین کوب، عبدالحسین و همکاران. (۱۳۶۹). *فردوسی، زن و تراژدی*. به کوشش ناصر حریری. بابل: کتاب‌سرای بابل.
- ستوده، هدایت‌الله. (۱۳۸۲). *روانشناسی اجتماعی*. چاپ هفتم. تهران: آوای نور.
- سرامی، قدمعلی. (۱۳۸۸). *از رنگ گل تا رنج خار*. (شکل‌شناسی داستان‌های شاهنامه). تهران: علمی و فرهنگی.
- شعاری‌نژاد، علی‌اکبر. (۱۳۷۵). *فرهنگ علوم و فناوری*. تهران: امیرکبیر.
- عباسی، حجت؛ قبادی، حسینعلی. (۱۳۸۹). «مقایسه جایگاه زن در شاهنامه فردوسی با ایلیاد و اودیسه هومر». *ادبیات عرفانی و اسطوره‌شناسی*. سال ۶. شماره ۱۹. صص: ۱۳۸-۱۰۹.
- فردوسی، ابوالقاسم. (۱۳۸۸). *شاهنامه*. به کوشش جلال خالقی مطلق. چاپ دوم. جلد ۲. تهران: مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی.
- فروم، اریک. (۱۳۶۶). *گریز از آزادی*. ترجمه عزت‌الله فولادوند. چاپ چهارم. تهران: مروارید.
- فروم، اریک. (۱۳۸۸). *داشتن یا بودن*. ترجمه اکبر تبریزی. چاپ دهم. تهران: فروزه.
- فروم، اریک. (۱۳۹۴). *جامعه سالم*. ترجمه اکبر تبریزی. چاپ هفتم. تهران: بهجت.
- قاسمی، محمدعلی. (۱۳۸۳). «هویت در فضای پست مدرن (بررسی آرای چنتال موفی در باب هویت)». *مطالعات راهبردی*. سال ۷. شماره ۲. صص: ۲۷۴-۲۵۵.
- قاسمی، وحید؛ برندگی، بدری. (۱۳۹۰). «بررسی جامعه‌شناختی شخصیت قدرت طلب (مطالعه موردی: شهر اصفهان)». *جامعه‌شناسی کاربردی*. سال ۲۱. شماره ۴۳. صص: ۴۰-۲۳.
- قزایی، مریم؛ حمیدیان، سعید و فرهاد طهماسبی. (۱۴۰۲). «تحلیل گفتمان هویت زنان جنگاور در شاهنامه مبتنی بر نظریه فرکلاف (مطالعه موردی گردآفرید و گردیه)». *سبک‌شناسی نظم و نشر فارسی (بهار ادب)*. دوره ۱۶. شماره ۸۶. صص: ۴۹-۶۶.
- قربانی، قدرت‌الله. (۱۳۸۳). «هویت ملی از دیدگاه استاد مطهری». *مطالعات ملی*. سال ۵. شماره ۲. صص: ۸۶-۶۳.
- قشقایی، سعید؛ رضایی، محمدهادی. (۱۳۸۸). «تحلیل روانکاوانه شخصیت گردآفرید». *ادبیات عرفانی و اسطوره‌شناسی*. سال ۵. شماره ۱۴. صص: ۷۹-۵۹.
- مجیدی، مریم. (۱۴۰۲). «مقایسه تطبیقی داستان سیاوش و رامایانا با توجه به بن‌مایه‌های مشترک». *ادبیات پهلوانی*. سال ۱. شماره ۱. صص: ۱۷۲-۱۵۷.
- نصر اصفهانی، محمدرضا؛ میرمجریان، لیلیا. (۱۳۸۸). «دوبانوی عشق؛ مقایسه تحلیلی-انتقادی شخصیت و جایگاه هلن و منیژه در دو حماسه ایلیاد و شاهنامه». *مطالعات ادبیات تطبیقی*. سال ۳. شماره ۱۲. صص: ۱۶۲-۱۳۹.
- کزازی، میرجلال‌الدین. (۱۳۸۴). *نامه باستان: ویرایش و گزارش شاهنامه*. جلد ۳. تهران: سمت.
- کویاجی، جهانگیر. (۱۳۶۲). *آیین‌ها و افسانه‌های چین باستان*. ترجمه جلیل دوستخواه. تهران: شرکت سهامی کتاب‌های جیبی.
- یوسفی، علی؛ هاشمی، سیدمحمدرضا و زهرا بستان. (۱۳۹۱). «تحلیل گفتمان انتقادی هویت ایرانی در شاهنامه ایرانی (مورد مطالعه: داستان سیاوش)». *جامعه‌شناسی تاریخی*. دوره ۴. شماره ۲. صص: ۱۷۲-۱۴۵.
- یوسفی، غلامحسین. (۱۳۷۲). *برگ‌هایی در آغوش باد (مجموعه مقالات، پژوهش‌ها و نقدها)*. تهران: علمی.
- یوسفی، فریده. (۱۳۸۲). *جایگاه سیاسی اجتماعی زنان در شاهنامه*. ساری: شلفین.

References

- 'Abbasi, H., & Ghobadi, H. A. (2010). "Comparing the Position of Women in Ferdowsi's Shahnameh with Homer's Iliad and Odyssey". *Mystical and Mythological Literature*, 19(6), 109-138. <https://doi.org/20.1001.1.20084420.1389.5.19.5.0> [In Persian]
- Altaei, 'A. (2003). *The Crisis of Ethnic Identity in Iran*. Tehran: Shadegan. [In Persian]
- Aron, R. (1997). *Basic Stages of Thought in Sociology*. (B.Parham, Trans). Tehran: Enghelab Islamic. [In Persian]
- Bahar, M. (1994). *An Essay on Iranian Culture*. Tehran: Fekr Rooz. [In Persian]
- Brijanian, M. (1992). *Dictionary of Philosophy and Social Sciences Terms*. Tehran: Institute of Cultural Studies and Research. [In Persian]
- Dalvand, L. (2010). *The Hidden Goddess: The Image of Women in Ferdowsi's Shahnameh*. Khorramabad: Sina. [In Persian]
- Ensafpour, Gh. (1976). *Women's Rights and Status in Ferdowsi's Shahnameh*. Tehran: Publications of the Ministry of Culture and Arts' Writing Department. [In Persian]
- Eslami Nadoushan, M, 'A. (1991). *Sounds and Gestures*. Tehran: Yazdan. [In Persian]
- Ferdowsi, A. (2009). *Shahnameh*. (J.Khaleghi Motlagh, ed., 2nd ed., Vol 2). Tehran: Center for the Great Islamic Encyclopedia. [In Persian]

- Fromm, E. (1987). *Escape from Freedom*. (E. Foladvand, Trans., 4th ed.). Tehran: Morvarid. [In Persian]
- Fromm, E. (1989). *Having or Being*. (A. Tabrizi, Trans., 10th ed.). Tehran: Firouzeh. [In Persian]
- Fromm, E. (2015). *Healthy Society*. (A. Tabrizi, Trans., 7th ed.). Tehran: Bahjat. [In Persian]
- Gharaei, M., Hamidian, S., & Tahmasebi, F. (2003). "A Discourse Analysis of the Identity of Warrior Women in Shahnameh Based on Fairclough's Theory (Case Study of Gordafrid and Gordiyeh)". *Stylistics of Persian Poetry and Prose (Bahar Adab)*, 16(86), 49-66. <https://doi.org/10.22034/bahareadab.2023.16.6903> [In Persian]
- Ghasemi, M. A. (2004). "Identity in the Postmodern Space (A Study of Chantal Mouffe's Opinions on Identity)". *Strategic Studies*, 7(2), 274-255. [In Persian]
- Ghasemi, V., & Barandegi, B. (2011). "Sociological Study of Power-Seeking Personality (Case Study: Isfahan City)". *Applied Sociology*, 21(43), 23-40. [In Persian]
- Ghashghaei, S., & Rezaei, M.H. (2009). "Psychoanalytic Analysis of Gardafriid's Personality". *Mystical and Mythological Literature*, 5(14), 59-79. <https://doi.org/20.1001.1.1.20084420.1388.5.14.4.2> [In Persian]
- Ghorbani, Gh. (2004). "National Identity from the Perspective of Professor Motahari". *National Studies*, 5(2), 63-86. [In Persian]
- Hajjani, E. (2009). *Sociology of Iranian Identity*. Tehran: Strategic Research Institute. [In Persian]
- Hejazi, B.S. (2006). "From Ferdowsi's Nationalism to Rumi's Transnationalism". *Kavoshnameh*, 7(12), 9-32. <https://doi.org/10.29252/KAVOSH.2006.2335> [In Persian]
- Kazzazi, M.J. (2005). *Ancient Name: Editing and Reporting of the Shahnameh*. (Vol 3). Tehran: Samt. [In Persian]
- Khaleghi Motlagh, J. (2015). *Women in Shahnameh*. Tehran: Morvarid. [In Persian]
- Koyaji, J. (1983). *Rituals and Legends of Ancient China*. (J. Dostkhah, Trans). Tehran: Pocket Books Co., Ltd. [In Persian]
- Majidi, M. (1402). "Comparative Comparison of the Story of Siavash and the Ramayana with Respect to Common Themes". *Heroic Literature*, 1(1), 157-172. <https://doi.org/10.22034/heroic.2023.1.1.10> [In Persian]
- Nasr Esfahani, M. R., & Mirmojarrabian, L. (2009). "The Two Ladies of Love; Analytical-Critical Comparison of the Character and Position of Helen and Manijeh in the Two Epics of the Iliad and the Shahnameh". *Comparative Literature Studies*, 3(12), 139-162. [In Persian]
- Razmjoo, H. (2002). *The Realm of Iranian Epic Literature*. (Vol 2). Tehran: Institute of Humanities and Cultural Studies. [In Persian]
- Sarrami, Gh. (2009). *From the Color of the Flower to the Pain of the Thorn. (Morphology of the Stories of Shahnameh)*. Tehran: Scientific and Cultural. [In Persian]
- Sho'arinezhad, A. A. (1996). *Culture of Science and Technology*. Tehran: Amir Kabir. [In Persian]
- Stoudeh, H. (2003). *Social Psychology*. (7th ed.). Tehran: Avae Noor. [In Persian]
- Talkhabi, M. (2005). *Shahnameh and Feminism*. Tehran: Tarfneh. [In Persian]
- Yousefi, A., Hashemi, S. M. R. & Bostan, Z. (2012). "Critical Discourse Analysis of Iranian Identity in the Iranian Shahnameh (Case Study: Siavash's Story)". *Historical Sociology*, 4(2), 145-172. [In Persian]
- Yousefi, F. (2003). *The Social and Political Position of Women in the Shahnameh*. Sari: Shelfin. [In Persian]
- Yousefi, Gh. H. (1993). *Leaves in the Embrace of the Wind (Collection of Articles, Researches and Critiques)*. Tehran: 'Elmi. [In Persian]
- Zarrinkoob, A., & et al. (2000). *Ferdowsi, Woman and Tragedy*. (N. Hariri ed.). Babol: Babol Bookstore. [In Persian]